EZINGE

gemeentebeschrijving
regio Westerkwartier

Monumenten Inventarisatie Project provincie Groningen

colofon

uitgever : Provincie Groningen

samenstelling : J.T. Possel
M. van der Werf
J.B. Wolters

eindredactie
en lay-out : L.T. Hacquebord

INLEIDING

De gemeentebeschrijving van Ezinge is ontstaan in het kader van het Monumenten Inventarisatie Project (MIP). Dit project is geïnitieerd door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg en uitgevoerd door de provincies. Het heeft als doel een globaal overzicht te geven van de stedebouw en bouwkunst uit de periode 1850-1940. De inventarisatie is per provincie, gebiedsgewijs aangepakt. Voor de provincie Groningen waren dat de volgende gebieden: het Hogeland (inclusief de gemeente Slochteren), het Westerkwartier, het Oldambt, de Veenkoloniën en het Gorecht.

Om greep te krijgen op het inventarisatiegebied is de volgende methodiek ontwikkeld:
1 er is een regiobeschrijving gemaakt van elk van de hierboven genoemde gebieden, die een algemeen kader biedt voor de uitgevoerde inventarisaties;
2 in samenhang daarmee is per gemeente een gemeentebeschrijving opgesteld, die nader ingaat op de ontwikkelingen in die gemeente;
3 verder zijn door middel van veldwerk structuren en objecten uit de betreffende periode geïnventariseerd. De inventarisatie heeft tevens als toetsing gediend van de regio- en gemeentebeschrijving.

In de gemeentebeschrijving van Ezinge wordt in het kort een beeld geschetst van de ontwikkelingsgeschiedenis van de gemeente tot 1940. De volgende aspecten komen hierbij aan de orde:

1 begrenzing en ligging van het gebied
2 ontstaansgeschiedenis
3 grondgebruik
4 infrastructuur
5 nederzettingsstructuur.

Na deze ontwikkelingsschets van de gemeente wordt tenslotte in hoofdstuk 6 doel en methodiek van het stedebouwkundig veldonderzoek en de inventarisatie van de bouwkunst weergegeven.

Bij de totstandkoming van deze gemeentebeschrijving en de inventarisatie hebben wij van de kant van de gemeente alle mogelijke medewerking ontvangen. Wij willen haar hiervoor hartelijk bedanken.

J.T. Possel
M. van der Werff
J.B. Wolters

Inhoudsopgave

GEMEENTEBESCHRIJVING EZINGE

1 Ligging.....1

2 Ontstaansgeschiedenis.....2
2.1 Geologische geschiedenis.....2
2.2 Bewoningsgeschiedenis.....3

3 Grondgebruik.....4
3.1 Agrarisch grondgebruik.....4
3.2 Niet-agrarisch grondgebruik.....5

4 Infrastructuur.....7
4.1 Landwegen.....7
4.2 Waterwegen.....8
4.3 Overig vervoer.....9

5 Nederzettingsstructuur.....10
5.1 Algemeen.....10
5.2 Nederzettingsstructuur per dorp.....11
- Ezinge.....11
- Feerwerd.....13
- Garnwerd.....13
5.3 Verspreide bebouwing.....15

INVENTARISATIERESULTATEN

6 Inventarisatie stedebouw en bouwkunst.....16
6.1 Stedebouwkundig veldonderzoek.....16
6.2 Inventarisatie van de bouwkunst.....17

LITERATUUR.....18

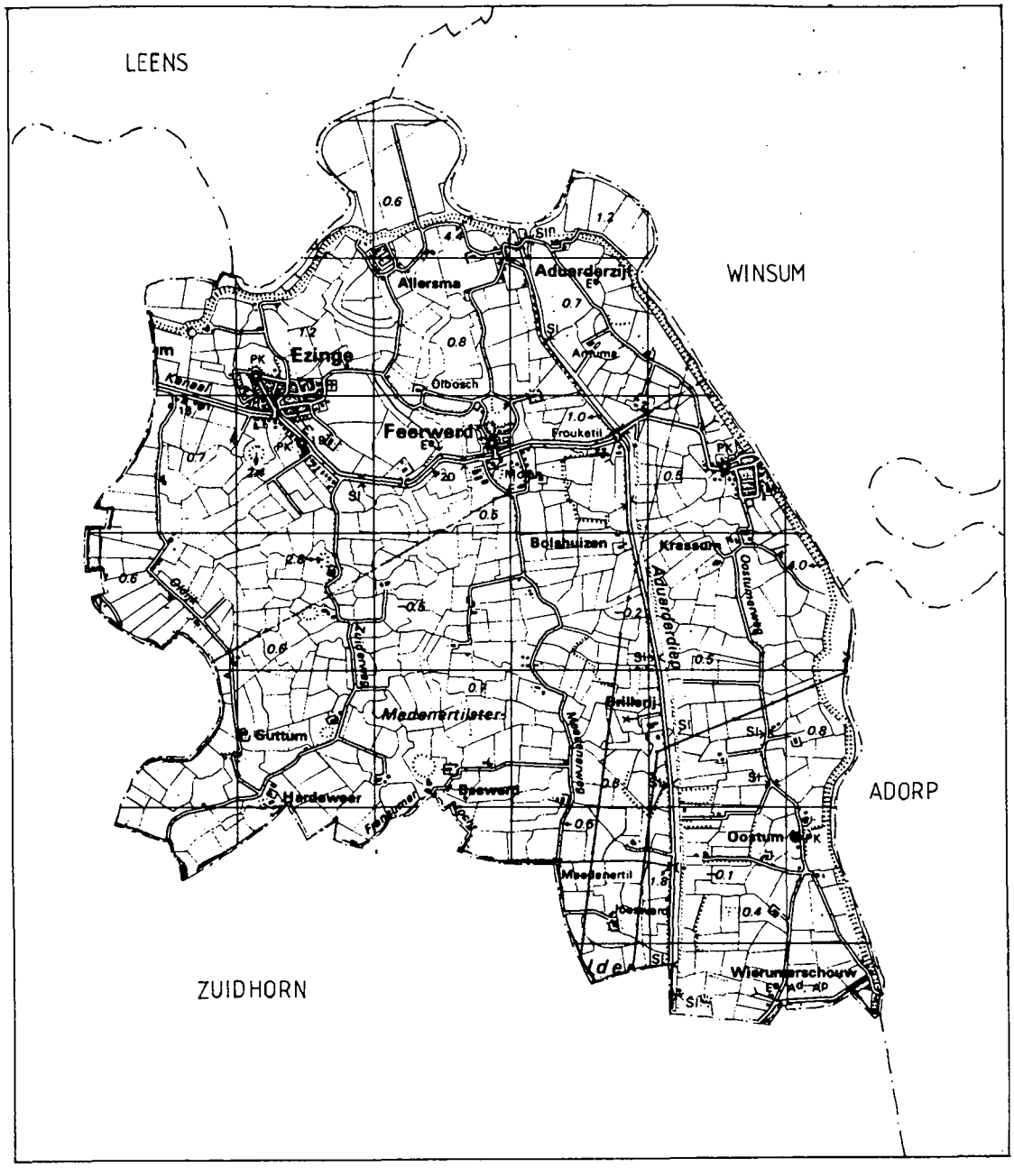

GEMEENTE EZINGE

0 1 2 5 KM

GEMEENTEBESCHRIJVING EZINGE

1 Ligging

De gemeente Ezinge ligt in het noordoosten van de regio het Westerkwartier. Het gebied wordt in het noorden en oosten begrensd door het Reitdiep. Aan de andere kant van het water liggen de gemeenten Leens, Winsum en Adorp. Ten zuiden van Ezinge ligt de gemeente Aduard en in het westen ligt Oldehove. Het grondgebied van Ezinge beslaat 2350 ha.

In de gemeente liggen de dorpen Ezinge, Feerwerd en Garnwerd. De verspreide bebouwing bestaat uit de gehuchten Aduarderzijl, Beswerd, Bolshuizen, Brillerij, Hardeweer, Krassum, Oostum en Suttum en verder uit verspreid liggende boerderijen en woningen.

Na de gemeentelijke herindeling van 1 januari 1990 vormt Ezinge samen met de voormalige gemeenten Adorp, Baflo en Winsum de nieuwe gemeente Winsum.

2 Ontstaansgeschiedenis

2.1 Geologische geschiedenis

Na de laatste ijstijd zo'n 10.000 jaar geleden brak het tijdvak het Holoceen aan, een warmere periode waarin de zeespiegel steeg en grote delen land werden overspoeld. Door het vochtiger worden van het klimaat en het stijgen van het grondwater kwam veen tot ontwikkeling. De zeespiegelrijzing was niet constant. Perioden van rust waarin de invloed van de zee afnam (= regressieperioden) en veengroei kon plaatsvinden, werden afgewisseld door trangressiefasen: perioden waarin de zeespiegel steeg en sedimentatie optrad.

Tussen de duinenreeks van de Waddeneilanden en de zandgronden van het Drents plateau ontstond een waddengebied. Rond 600 voor Christus aan het einde van een transgressiefase waren er kwelderwallen ontstaan, die zo hoog waren opgeslibd, dat ze bij vloed niet meer overstroomden. Zo'n kwelderwal liep van Panser (bij Zoutkamp) via Houwerzijl-Ezinge-Feerwerd-Garnwerd-Krassum naar Wierum. Ten oosten hiervan lag de kwelderwal Adorp-Winsum-Baflo. Beide kwelderwallen werden van elkaar gescheiden door de bij Sauwerd samengevloeide stromen van de Hunze en de Drentse A.

Gedurende de volgende transgressiefasen groeide het kweldergebied aan en schoof de kustlijn noordwaarts op. Tijdens een transgressiefase van 300-600 na Christus werd over het kweldergebied een laag knipklei afgezet.

Na een periode van betrekkelijke rust werd de zee weer actief. Van 850-1000 na Chr. trad een periode van overstromingen op. In het Lauwerszeegebied drong de zee via diepe geulen ver landinwaarts in. Dit stelsel vond aansluiting met de Hunze, waardoor deze een monding kreeg die veel meer westwaarts lag. Sindsdien heet deze verbinding 'Reitdiep'. Het oorspronkelijke mondingsgebied van de Hunze, de Hunzeboezem, slibde langzaam dicht.

In de twaalfde eeuw bereikte de Lauwerszee zijn grootste omvang. De hoger gelegen gebieden Middag (Aduard, Ezinge en Hoogkerk) en Humsterland (Oldehove) kwamen hierbij als (schier)eilanden in de zeeboezem te liggen. Het gebied Middag wordt hierbij in het noorden en oosten begrensd door het Reitdiep. In het westen stroomde een brede geul, de Kliefsloot, die de scheiding vormde tussen Middag en Humsterland. De sloot Oude Tocht is hier het restant van. Vanaf 1200 begon de mens met het aanleggen van dijken en inpolderen van de Lauwersboezem.

De gemeente Ezinge bestaat in het noorden en oosten uit een kwelderwal/oeverwal, waarvan de bodem uit lichte

zavel is samengesteld. Deze kwelderwal gaat in zuidelijke richting over in een kweldervlakte met een bodem van zware (knip)klei. De hoogte in de gemeente varieert van -0,5 meter tot 3,1 meter NAP. De dijken en wierden vormen hierop een uitzondering. De dijken lopen op tot 4,4 meter en de wierden tot 5,3 meter +NAP.

2.2 Bewoningsgeschiedenis

De oudste bewoning dateert van 600 voor Christus. Rond die tijd was de kwelderwal zo hoog opgeslibd dat hij voor bewoning geschikt was. Door de voortdurende overstromingen werden de bewoners genoodzaakt tot het ophogen van hun woonplaatsen, waardoor wierden ontstonden: Beswerd, Brillerij, Ezinge, Feerwerd, Garnwerd, Krassum en Oostum, om enkele te noemen. In totaal komen 30 wierden voor, al dan niet afgegraven of nog bewoond.

Om het land tegen de overstromingen te beschermen, ging men vanaf 1200 dijken aanleggen. Het gebied Middag, waarvan de gemeente Ezinge deel uitmaakt, werd toen omringd door water. Eén van de eerste dijken was dan ook een ringdijk, d.w.z. een eilandsgewijze dijk, rondom het gebied. De Oldijk in het westen van de gemeente is hier een restant van.
In de loop der tijd zijn steeds delen van het Lauwerszeegebied en het Reitdiep ingepolderd, zoals bijvoorbeeld in 1794 de polder ten noorden van de Allersmaborg in Ezinge. In 1877 werd het Reitdiep van de Lauwerszee afgesloten door de aanleg van zeesluizen bij Zoutkamp. In 1969 werd de Lauwerszee door middel van een dijk van de Waddenzee afgesloten.

Oorspronkelijk geschiedde de afvoer van het overtollige water via het natuurlijke systeem van geulen en kreken, maar met de aanleg van dijken begon de afwatering te stagneren. Een oplossing hiervoor die de scheepvaart niet belemmerde, waren zijlen (sluizen die op eb en vloed werken). Bij zo'n zijl ontstond vaak bewoning, zoals in Aduarderzijl.
Om de afwatering verder te verbeteren, werden kanalen gegraven, zoals het Aduarderdiep in de veertiende eeuw en het Oldehoofsche kanaal in 1825. Deze kanalen hadden tevens een scheepvaartfunctie.

3 Grondgebruik

3.1 Agrarisch grondgebruik

Kenmerkend voor een groot deel van Groningen waren de sterke verschuivingen in de landbouw in de negentiende eeuw. Van groot belang was de omslag van gras- naar bouwland. Deze omslag werd veroorzaakt door o.a. de veepest, verbetering van de waterbeheersing, invoering van de kunstmest en een grote vraag naar akkerbouwprodukten.

In het Westerkwartier, waarvan de gemeente Ezinge deel uitmaakt, was echter van een dergelijke omslag geen sprake. Daar bleef het grootste deel van de cultuurgrond in gebruik als grasland.

AGRARISCH GRONDGEBRUIK GEMEENTE EZINGE

jaar	% akker-bouw	% gras-land	% tuin-bouw	tot. opp. cultuurgrond (ha)
1815	31,7	68,3		2155,00
1833	40,5	58,2	1,4	2101,10
1862	45,1	54,9		2091,22
1885	52,0	47,2	0,8	2102,42
1930	30,3	69,3	0,4	2093,04

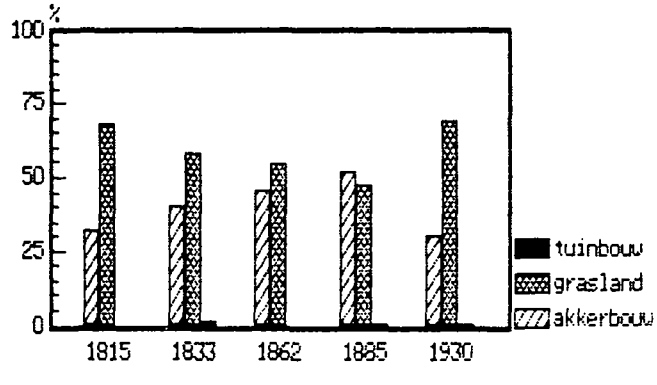

bron: E.W. Hofstee (1985)

In 1815 is in Ezinge bijna 70 procent van alle cultuurgrond in gebruik als grasland. Van 1815 tot 1885 treedt er een verschuiving op in de richting van de akkerbouw. In 1885 is ongeveer de helft van de cultuurgrond in gebruik voor akkerbouw en de andere helft als grasland. Ezinge, samen met omringende gemeenten als Winsum, Adorp en Aduard onderscheiden

zich dan van de gemeenten in het noordelijk kleigebied door een relatief laag percentage akkerbouw. Gemeenten als bijvoorbeeld Ulrum en Leens kenden in 1885 ongeveer 80 procent akkerbouw.

Was er in het midden van de vorige eeuw in het noordelijke kleigebied nog nauwelijks sprake van echte akkerbouwgebieden of graslandgebieden, in de twintigste eeuw ging men zich duidelijk òf op akkerbouw, òf op veeteelt richten. Zo werd de gemeente Ezinge een echt weidegebied, met in 1930 een hoger percentage grasland dan in 1815.

Waarom Ezinge zich op grasland ging richten, kan enerzijds bodemkundig verklaard worden: de oudere klei-afzettingen in Ezinge zijn niet echt geschikt om akkerbouw op te bedrijven.
Anderzijds zullen ook sociale factoren een rol hebben gespeeld. Het Reitdiep vormde een barrière tussen Ezinge en de gemeenten ten noorden van het water. Ezinge was hierdoor meer gericht op aangrenzende gemeenten in Friesland. Genoten in het noorden van Groningen de (akker)bouwboeren een hoog aanzien, in Friesland had men juist een duidelijke voorkeur voor veeteelt.
Waarschijnlijk heeft dit zijn invloed gehad op een gemeente als Ezinge.

Zoals al is opgemerkt, gingen de bewoners eerst op de hoger gelegen delen in het landschap wonen. Zij benutten de oude kreken en prielen als perceelsscheiding, waardoor de aanzet tot een onregelmatige blokverkaveling ontstond: grillig gevormde percelen, begrensd door slingerende watertjes.
Enkele gebieden die later zijn ontgonnen, vertonen een meer regelmatige blokverkaveling met grotere, rechthoekige kavels. Dit is bijvoorbeeld te zien in de Van Swinderenpolder (ingepolderd in 1794), maar ook langs het watertje de Oude Tocht. Vanaf de Oldijk volgen rechthoekige kavels de loop van de, ooit brede, geul de Kliefsloot.

3.2 Niet-agrarisch grondgebruik

In de gemeente Ezinge ontwikkelde zich geen aan de landbouw verwante bedrijvigheid, zoals zuivelfabrieken. Wel ontstonden enige steenfabrieken. Dit was het gevolg van een toenemende vraag naar dakpannen, stenen en drainagebuizen. De steenfabrieken werden gebouwd waar geschikte grondstof (knipklei) en vervoersmogelijkheden via het water aanwezig waren.

In de gemeente Ezinge hebben drie steenfabrieken gestaan: de eerste werd in 1807 gebouwd en was tot 1869 in bedrijf (volledig verdwenen). De tweede werd in 1852 gebouwd en hield het tot 1925 vol (eveneens verdwenen).

De derde fabriek, die in 1855 ten oosten van Feerwerd aan het Oldehoofsche kanaal werd neergezet, sloot zijn deuren in 1974. Het (verbouwde) restant van deze steenfabriek is nu in gebruik als opslagruimte.

4 Infrastructuur

4.1 Landwegen

De wegenstructuur in de gemeente Ezinge wordt bepaald door:

- de ligging van de wierdedorpen en gehuchten op de kwelderwal/oeverwallen.
- de aanwezigheid van de oude ringdijk
- de aanwezigheid van het Oldehoofsche kanaal en het Aduarderdiep
- verspreid voorkomende boerderijen.

De meeste wegen in de gemeente zijn noord-zuid gericht, wat veroorzaakt wordt door de fysische gesteldheid. De wegen werden namelijk aangelegd op de hogere delen in het landschap: de oeverwallen langs de noord-zuid lopende geulen. Een uitzondering hierop vormt de trekweg langs het Oldehoofsche kanaal van Feerwerd via Ezinge richting Saaksum. Deze oost-west lopende weg is in 1825 tegelijkertijd met het kanaal aangelegd en was voor 1850 de enige verharde weg in de gemeente.

Met de opkomst van het wegverkeer in de tweede helft van de vorige eeuw worden er meer wegen in de gemeente verhard. Alle dorpen worden via een verharde weg bereikbaar.

Vanaf Feerwerd wordt de weg langs het Oldehoofsche kanaal doorgetrokken tot aan de kruising van het kanaal met het Aduarderdiep. De weg loopt dan verder langs de westoever van het Aduarderdiep via de gehuchten Bolshuizen en Brillerij. Verder wordt vanaf Feerwerd de Zijlsterweg verhard naar Aduarderzijl. In zuidelijke richting wordt de Meedenerweg van Feerwerd naar Aduard bestraat.
Vanuit Garnwerd wordt de Antumerweg naar Aduarderzijl verhard en de Oostumerweg naar Oostum via Krassum. Deze weg loopt verder door naar Hoogkerk. Bij Wierumerschouw is een afslag, waar men via een brug over het Reitdiep naar Adorp kan komen.
Vanuit Ezinge wordt de Allersmaweg naar de Allersmaborg bestraat.
In het westen van de gemeente worden vanaf de trekweg langs het Oldehoofsche kanaal een tweetal wegen in zuidelijke richting verhard: de Oldijk en de Zuiderweg. Zoals de naam al doet vermoeden wordt de Oldijk op de oude dijk aangelegd. Beide wegen komen bij het gehucht Hardeweer samen.

In de periode 1900-1940 worden twee bruggen gebouwd, die voor betere verbindingen zorgden.
De eerste is de huidige brug over het Reitdiep bij Garnwerd (1933), waardoor een wegverbinding met Winsum

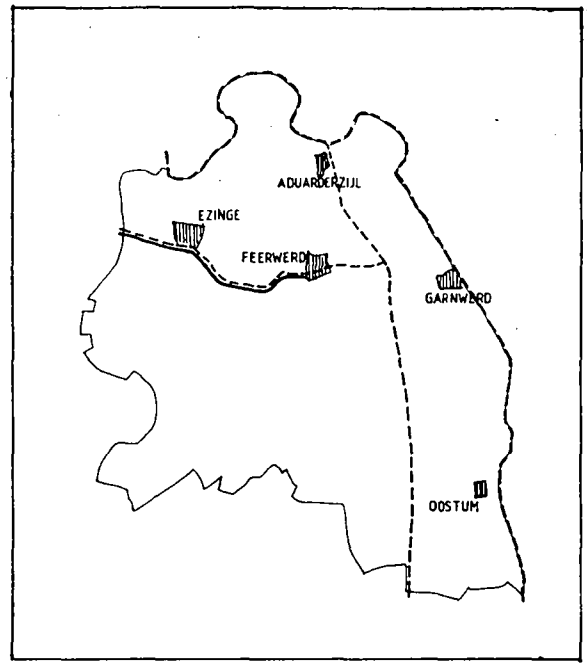

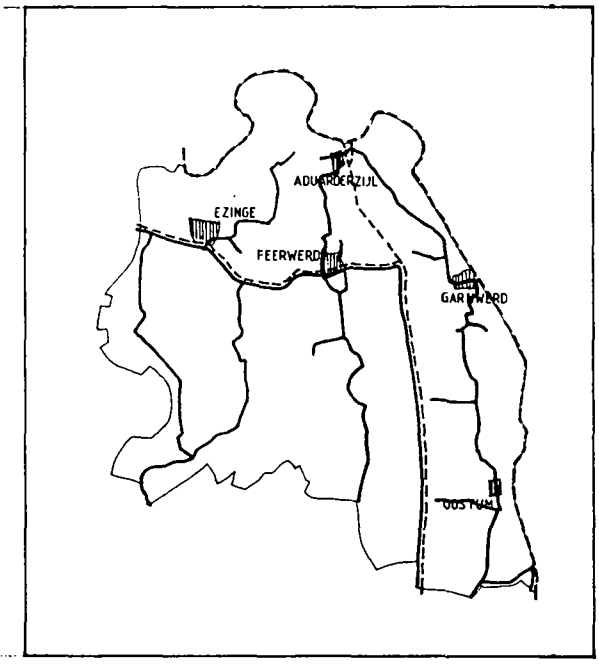

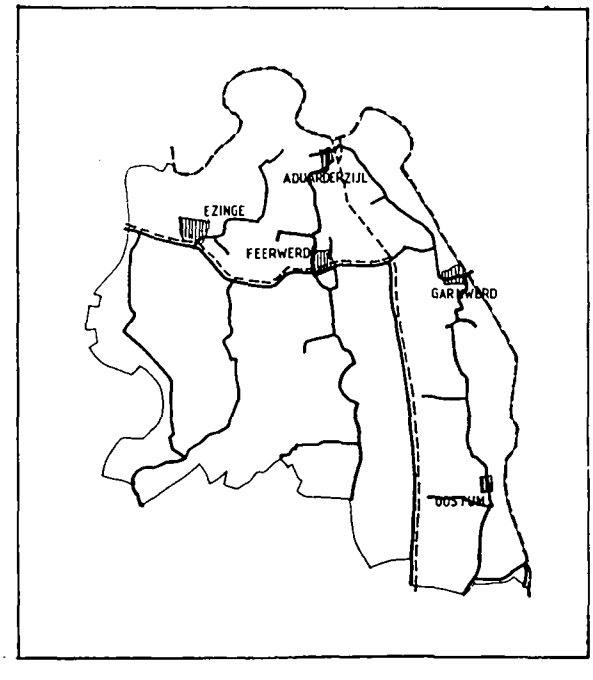

GEMEENTEGRENS
VERHARDE WEG
WATERWEG

GEMEENTE EZINGE

0 5KM

tot stand kwam. Daarvòòr moest men altijd met een veer over het water.
De tweede belangrijke brug is die bij Schifpot over het Aduarderdiep, waardoor een rechtstreekse verbinding tussen Garnwerd en Feerwerd ontstond. Voordat deze brug er was, moest men altijd een omweg maken over Aduarderzijl.

Het bestaande wegenpatroon wordt in deze periode nauwelijks uitgebreid. Alleen de weg naar het gehucht Beswerd in het zuiden van de gemeente wordt nog bestraat, evenals een enkele weg naar een boerderij.

4.2 Waterwegen

In de gemeente Ezinge komen de volgende waterwegen voor:

- Aduarderdiep (deels gegraven in 1313, deels rond 1382)
- Oldehoofsche kanaal (gegraven in 1825)
- Reitdiep (natuurlijk en deels gegraven)

De waterwegen dienden zowel voor de afwatering van het gebied als voor de scheepvaart. Trekschuiten en zeilschepen en later ook stoomboten zorgden tot de opkomst van het wegverkeer voor het vervoer van mensen en goederen.

Het Reitdiep is, als natuurlijke waterweg, nog steeds van groot belang voor de afvoer van water. Daarnaast vervulde het vroeger een belangrijke functie voor de scheepvaart. Het vormde de open verbinding tussen de stad Groningen en de zee. Via het Winsumerdiep waren ook de noordelijke kleistreken bereikbaar.
In 1629 werd bij Garnwerd een aantal bochten van het Reitdiep afgesneden en vervangen door een recht stuk. Het Oude Diepje (gemeente Adorp) is het restant van de oorspronkelijke rivierloop. Door het afsnijden van de bochten is het dorp Garnwerd aan het Reitdiep komen te liggen.
Door het graven van het Eemskanaal van Groningen naar Delfzijl (1870-1876) kreeg de stad een kortere verbinding met de zee. De scheepvaart op het Reitdiep nam hierdoor in betekenis af. In 1877 werd het Reitdiep van de zee afgesloten door de aanleg van een sluizencomplex bij Zoutkamp. Tegenwoordig wordt de rivier voornamelijk door de recreatievaart gebruikt.

Het noordelijke deel van het Aduarderdiep werd in 1313 gegraven. Hierbij werd bij het tegenwoordige Aduarderzijl, waar het Aduarderdiep in het Reitdiep uitmondt, een zijl gelegd.
Het zuidelijke deel van het Aduarderdiep werd rond 1382 gegraven en loopt naar Hoogkerk, waar het in het Hoendiep uitmondt. Met het graven van het Aduarderdiep werd de afwatering in het gebied verbeterd. Daarnaast

was deze waterweg van belang voor de scheepvaart.

Ook het Oldehoofsche kanaal werd gegraven ten behoeve van de afwatering en scheepvaart. Op enige plaatsen werd de loop van een natuurlijke tocht gevolgd. Het kanaal loopt van het Aduarderdiep via Feerwerd, Ezinge en Saaksum naar Oldehove. Aan het kanaal staan nog enkele jaagpalen die werden gebruikt om schepen de bocht om te trekken.

4.3 Overig vervoer

Het vervoer over water kreeg rond de eeuwwisseling grote concurrentie van het vervoer over land. Zo zorgden boderijders voor een deel van het goederenvervoer. Zij reden met de hondekar, paard-en-wagen en later met de vrachtwagen vanuit Ezinge, Feerwerd en Garnwerd enkele malen per week naar de stad Groningen om bestellingen voor de dorpsbewoners op te halen.

Het personenvervoer werd verzorgd door een tweetal busbedrijven die in de omgeving actief waren. Vanaf 1922 kon men zich door het taxi- en busbedrijf "Huizenga's Autobus Onderneming" (HABO) op het traject Ezinge-Oldehove-Aduard-Groningen laten vervoeren. Een andere busdienst was de gezamenlijke onderneming van de gemeenten Ezinge, Oldehove en Aduard onder de naam ANWG (Autobusonderneming Noordelijk Westerkwartier Groningen). Beide busbedrijven zijn door de GADO overgenomen.

5 Nederzettingsstructuur

5.1 Algemeen

In deze paragraaf wordt een beeld geschetst van de ontwikkelingen in de bevolkingscijfers en woningvoorraad. In de volgende paragraaf worden de dorpen beschreven en in 5.3 komt de verspreide bebouwing aan bod.

inwoners gemeente Ezinge

jaar	1859	1869	1879	1889	1899	1930	1947	1987
aantal	1841	2112	2152	2025	1733	1854	1885	1840

woningen gemeente Ezinge

jaar	1859	1899	1930	1947	1987
aantal	330	466	468	488	673

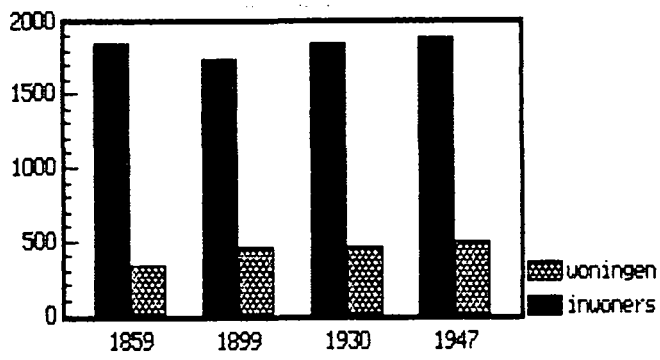

bronnen: - volkstellingen
- C.B.S.

De bevolkingscijfers vertonen in de MIP-periode een grillig beeld: toenames en afnames wisselen elkaar af. In deze periode doet de sterkste stijging zich vroeg voor: van 1859-1869 neemt het aantal inwoners gemiddeld met ruim 27 personen per jaar toe. In de tien jaar erna is de stijging iets bescheidener: gemiddeld 4 personen per jaar.
In de laatste twintig jaar van de vorige eeuw neemt de bevolking sterk af met meer dan 400 personen. Zij vertrokken waarschijnlijk naar grotere dorpen in andere gemeenten of naar de stad Groningen.
In de eerste helft van de twintigste eeuw treedt er een licht herstel op: gemiddeld komen er zo'n drie personen per jaar bij. Na 1947 is het aantal inwoners in de gemeente alleen nog maar gedaald.

De ontwikkelingen in de woningvoorraad zien er als volgt uit. Van 1859-1899 komen er 136 woningen bij. Het aantal inwoners neemt in deze periode per saldo met 108 af. De woningbezetting daalt dan ook van 5,6 in 1859 naar 3,7 personen per woning in 1899.
In de eerste dertig jaar van de twintigste eeuw worden er nauwelijks woningen bijgebouwd. Doordat het aantal inwoners in deze periode wel toeneemt, stijgt de woningbezetting naar 4,0 in 1930. Van 1930-1947 komen er twintig huizen bij. De woningbezetting daalt dan naar 3,9.
Van 1947-1987 is het aantal woningen met 185 toegenomen. Door de afname in het aantal inwoners is de woningbezetting in 1987 gedaald naar 2,7.

5.2 Nederzettingsstructuur per dorp

EZINGE

Ezinge is een radiair wierdedorp op een kwelderwal in het noorden van de gemeente. Het dorp ligt aan het Oldehoofsche kanaal. Ezinge vormde tot de gemeentelijke herindeling van 1 januari 1990 de hoofdplaats van de gelijknamige gemeente. De dorpsbebouwing concentreert zich op de zuidoostelijke wierdesector.

Van oorsprong is Ezinge een agrarische nederzetting, maar vanaf de dertiende eeuw ontwikkelt het zich ook tot een dorp met een bescheiden verzorgende functie voor de directe omgeving. Het dorp is door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg voorgedragen als beschermd dorpsgezicht:

"De bijzondere kwaliteit van de radiale wierdestructuur, de historische dorpsbebouwing, de relatie tussen het open landschap en de bebouwde dorpswierde, en de in ruime mate aanwezige beplanting leveren een beeld van zodanige cultuurhistorische waarde, dat een aanwijzing van Ezinge als beschermd dorpsgezicht gerechtvaardigd is" (uit: Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van Ezinge als beschermd dorpsgezicht. Rijksdienst voor de Monumentenzorg. Zeist, 1988).

De wegenstructuur van de wierde bestaat uit een binnenste ringweg die rondom de kerk loopt en een buitenste ringweg die de helft van de wierde omgeeft. Hiertussen lopen radiale paden. Twee hiervan, de Torenstraat en de Slachtersrijge, lopen van de kruin naar de voet van de wierde. Het derde radiale pad, de Peperweg, loopt vanaf de voet maar tot de helft van de wierde. De Torenstraat sluit via een brug over het Oldehoofsche kanaal aan op de doorgaande weg van Saaksum

naar Feerwerd. In noordoostelijke richting loopt de Allersmaweg naar de Allersmaborg en Aduarderzijl.

Voor 1850
Op het hoogste punt van de wierde, 5,3 meter boven NAP, staat de dertiende eeuwse kerk met losstaande toren. De bebouwing is geconcentreerd aan weerszijden van de Torenstraat en langs één kant van de Peperweg. Aan de Torenstraat ligt de bebouwing, die bestaat uit woningen, winkels en bedrijfjes, voor het grootste deel direct aan de verharding. Hierdoor heeft deze straat een steenachtig, besloten karakter.
Op de wierde staat de omgrachte boerderij 'Boikemaheerd' die in 1984 verbouwd is tot wooneenheden. Ten zuiden van de wierde liggen twee boerderijen (waarvan er één verdwenen is). In het dorp staat een korenmolen (in 1956 gesloopt.

1850-1940
Na de aanleg van het Oldehoofsche kanaal in 1825, waaraan Ezinge een haventje kreeg, is langs het water aan de Nieuwe Streek en Van Swinderenweg bebouwing tot stand gekomen. Verder vindt er in deze periode uitbreiding plaats aan de Allersmaweg.

De bebouwing langs het water bestaat ten zuiden van de wierde uit eenvoudige woningen die direct aan de verharding liggen of een klein voortuintje hebben. Verder van het dorp af zijn de woningen luxer van aard, eerst komt een rijtje woningen met een ruime voortuin, gevolgd door een aantal panden waarvoor een sloot met bruggetjes loopt.
De meeste woningen aan het water zijn vrijstaand, met uitzondering van een blokje van
vier-onder-één kap en twee dubbele woningen (uit het midden van de jaren twintig), gebouwd door de woningbouwvereniging. Tussen deze bebouwing aan het water ligt een opvallend complex, bestaande uit een vrij ver van de weg af liggende gereformeerde kerk (1875) met pastorie.

De Allersmaweg wordt in de jaren twintig en dertig aan één kant bebouwd met vrijstaande panden. Aan de andere kant van de weg wordt een begraafplaats aangelegd.

Iets buiten het dorp, aan de weg naar Saaksum, komt de Coöperatieve Zuivelfabriek Ezinge te staan (1894). Deze fabriek wordt in de loop der tijd uitgebreid en verbouwd. Het hoofdgebouw stamt uit de jaren vijftig van de twintigste eeuw. Na een kort samenwerkingsverband met de zuivelfabriek DOMO uit Bedum is de fabriek in 1976 gesloten.

De wierde blijft voor driekwart onbebouwd. Dit deel wordt in de periode 1920-1939 afgegraven. Deze afgraving gaat vergezeld van (beroemd geworden) archeologisch

onderzoek door A.G. Van Giffen, die daarmee een belangrijke basis legt voor de theorie over de ontwikkeling van terpen.

Vanaf de jaren zestig is er ten oosten van de wierde nieuwbouw gepleegd. Het haventje is in 1968 gedempt: door het verdwijnen van de kleine binnenvaart was het overbodig geworden. Het terrein bestaat nu uit een plantsoen en parkeerplaats.

FEERWERD

Feerwerd is een wierdedorp op de kwelderwal in het midden van de gemeente Ezinge. De wierde heeft een kruinhoogte van 2,6 meter boven NAP. Dwars door het dorp loopt het Oldehoofsche kanaal. De dorpsbebouwing is geconcentreerd ten noorden van het water. Uitvalswegen zijn er in alle windrichtingen: in het noorden naar Aduarderzijl, naar Garnwerd in het oosten, Ezinge in het westen en richting Aduard in het zuiden.

Voor 1850
Het grootste deel van de bebouwing bevindt zich ten noorden van het water en bestaat uit eenvoudige woningen, winkels en bedrijfjes en de dorpskerk. Verspreid op en naast de wierde liggen diverse boerderijen.

1850-1940
Op het noordelijk deel van de wierde vindt op beperkte schaal uitbreiding plaats, voor het grootste deel nog voor 1900. De woningen zijn vrijstaand, maar bevinden zich wel dicht op elkaar tussen het groen. Hierdoor ontstaat een tamelijk dicht bebouwingsbeeld.
In 1859 wordt de oude kerk vervangen door een nieuw gebouw. In het noorden wordt rond de eeuwwisseling een begraafplaats aangelegd.

Ten zuiden van het water vindt uitbreiding plaats door de bouw van enkele dubbele en vrijstaande woningen. In het westen wordt een korenmolen gebouwd (1855, staat er nog). Een deel van de wierde wordt afgegraven. Het onbebouwde gebied van de wierde is in gebruik als weiland.

GARNWERD

Garnwerd is een wierdedorp op een kwelderwal in het noordoosten van de gemeente Ezinge. De wierde is aan de noordkant afgegraven. In de zeventiende eeuw werd door afsnijding van een aantal meanders het Reitdiep vlak langs het dorp getrokken, zodat sindsdien het dorp aan de westoever van het Reitdiep ligt.

Door de gunstige ligging van Garnwerd aan de destijds belangrijke scheepvaartverbinding Groningen-Lauwerszee kreeg het dorp economische impulsen. Naast landbouw werden ook visserij en scheepvaartactiviteiten een belangrijk bestaansmiddel. Het dorp ontwikkelde zich lineair in de richting van het Reitdiep.
Wanneer Groningen via het Eemskanaal (1870-1876) naar Delfzijl een kortere verbinding met de zee krijgt, neemt de scheepvaart op het Reitdiep af. Dit heeft een remmende invloed op de ontwikkeling van het dorp Garnwerd.

Garnwerd is door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg voorgedragen als beschermd dorpsgezicht: "Het unieke karakter van met name de Burgemeester Brouwerstraat met zijn smalle, besloten straatprofiel en zijn waardevolle historische bebouwing, in samenhang met de structuur en kenmerken van de overige delen van het oude wierdedorp, alsmede de ligging van het dorp in het landschap en aan het water, leveren een beeld van zodanig cultuurhistorische waarde dat de aanwijzing van Garnwerd als beschermd dorpsgezicht gerechtvaardigd is" (uit: Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van Garnwerd als beschermd dorpsgezicht. Rijksdienst voor de Monumentenzorg. Zeist, 1988).

Voor 1850
Vanaf de kerk lopen, parallel aan elkaar, twee wegen naar het water: de Hunzeweg en de Burgemeester Brouwerstraat. De Hunzeweg vormt tevens de uitvalsweg richting Aduarderzijl.
Het dorp heeft zich vanaf de iets hoger gelegen kerk in oostelijke richting ontwikkeld naar het water. De Burgemeester Brouwerstraat is dan al nagenoeg geheel bebouwd. Aan deze smalle, rechte straat bevindt zich lage bebouwing, die voornamelijk bestaat uit eenvoudige woonhuizen die direct aan de verharding liggen. In het midden van de straat is de bebouwing aaneengesloten, terwijl richting het water de straat iets breder wordt en zich open ruimten tussen de panden bevinden.

1850-1940
In de MIP-periode is het dorp nauwelijks gegroeid. Wel zijn er plaatselijk panden vernieuwd of verbouwd. Op de Reitdiepdijk is enige bebouwing tot stand gekomen, waaronder de korenmolen 'De Meeuw' uit 1851 en het ruim opgezette, uit twee bouwlagen opgetrokken café Hammingh (ca. 1880).
Zoals gezegd nam de scheepvaart op het Reitdiep na de aanleg van het Eemskanaal af en daarmee verdween in Garnwerd een belangrijk bestaansmiddel. In het zuiden van het dorp wordt rond 1880 een begraafplaats aangelegd.

In 1933 wordt over het Reitdiep een ophaalbrug gebouwd als vervanging van de veerpont. Hiermee krijgt Garnwerd

een betere verbinding met Winsum. Op de dijk wordt een brugwachterswoning neergezet. Enkele jaren later wordt Garnwerd ook vanuit het westen beter bereikbaar. Door de bouw van een brug over het Aduarderdiep bij Schifpot komt een rechtstreekse verbinding met Feerwerd tot stand en hoefde men niet meer via een omweg langs Aduarderzijl. Met de aanleg van deze verbinding treedt langs de Hunzeweg enige verdichting op.

In de naoorlogse periode is ten zuiden van de bestaande bebouwing een nieuwbouwwijk gekomen. Met de toenemende recreatievaart op het Reitdiep is bij Garnwerd een jachthaven aangelegd.

5.3 Verspreide bebouwing

De verspreide bebouwing bestaat uit de gehuchten Aduarderzijl, Beswerd, Bolshuizen, Brillerij, Hardeweer, Krassum, Oostum en Suttum en verder uit verspreid liggende boerderijen, woningen en een enkel restant van een steenfabriek (zie paragraaf 3.2).
Aduarderzijl ligt in het noorden van de gemeente aan de monding van het Aduarderdiep in het Reitdiep. Bij het graven van het Aduarderdiep in de veertiende eeuw werd in het kanaal een zijl gelegd. Bij deze sluis ontstond enige bebouwing. Ten oosten van de oude sluis werd in 1867 een tweede sluis gebouwd. Door de afsluiting van het Reitdiep van de voormalige Lauwerszee bij Zoutkamp in 1877 raakte de Aduarderzijl buiten gebruik.
Oostum ligt aan de weg van Groningen naar Garnwerd, even ten westen van het Reitdiep. Het is een radiaire wierde die aan het begin van de twintigste eeuw vrijwel totaal is afgegraven.
Op de kruin van de wierde, circa vijf meter boven NAP, staat de dertiende eeuwse kerk, waarnaast twee kleine eenvoudige arbeiderswoningen zijn neergezet. Deze woningen zijn rond 1850 gebouwd en staan vrij dicht op de weg.
Aan de voet van de wierde staan drie boerderijen van voor 1850 en een witgepleisterde woning uit het begin van de twintigste eeuw. Het gehucht Oostum is door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg voorgedragen als beschermd dorpsgezicht.

De overige gehuchten in de gemeente bestaan uit groepjes boerderijen, die soms op een wierde liggen. **Beswerd**, **Hardeweer** en **Suttum** liggen in het zuiden. **Bolshuizen** en **Brillerij** liggen aan de westoever van het Aduarderdiep en **Krassum** bevindt zich even ten zuiden van Garnwerd.

Behalve gegroepeerd in gehuchten liggen de boerderijen verspreid langs de noord-zuid lopende doorgaande wegen als de Oldijk, de Zuiderweg, de Meedenerweg en de Oostumerweg.

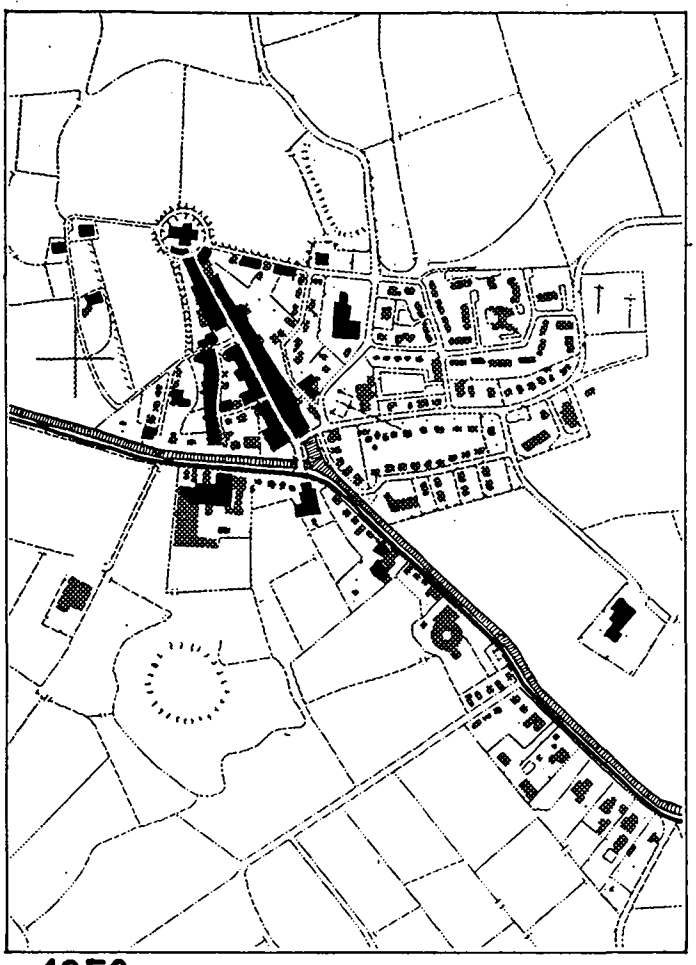

±1850

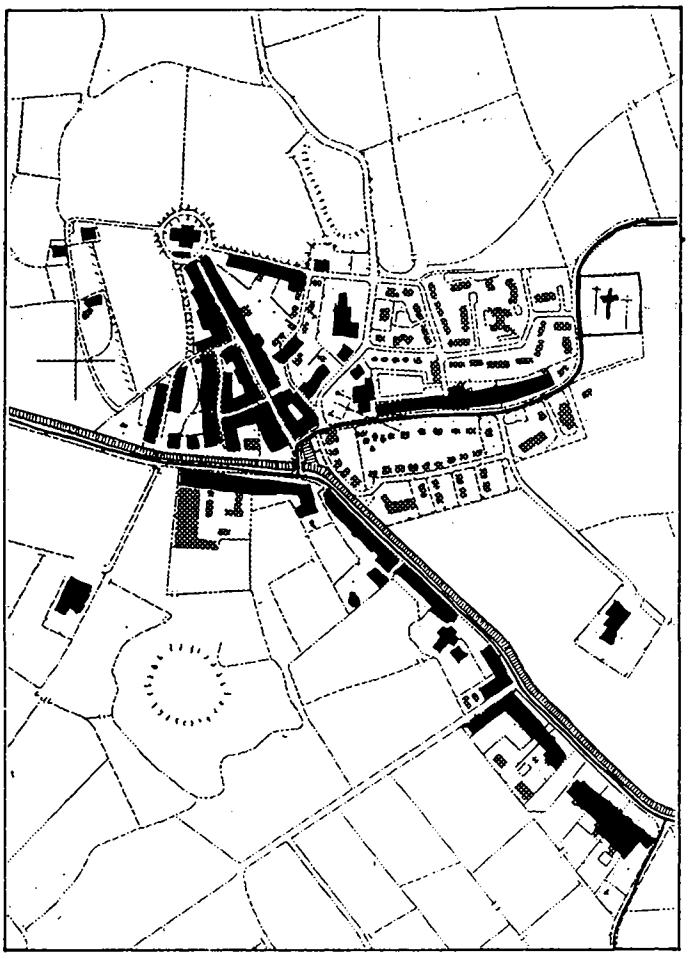

±1940

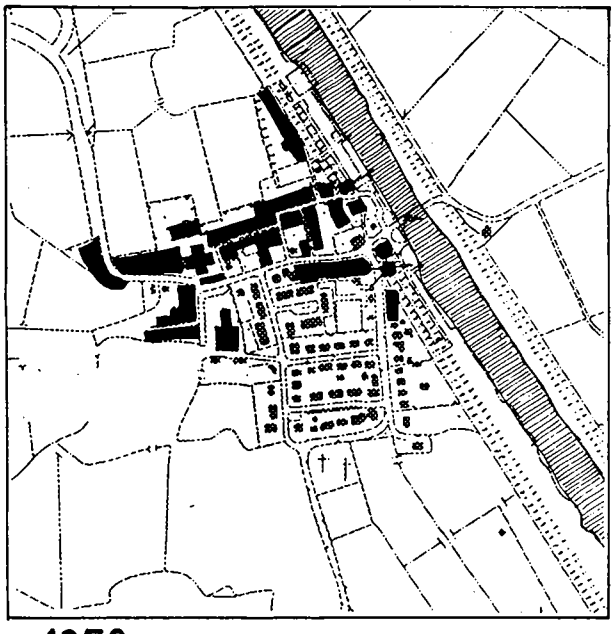

±1850

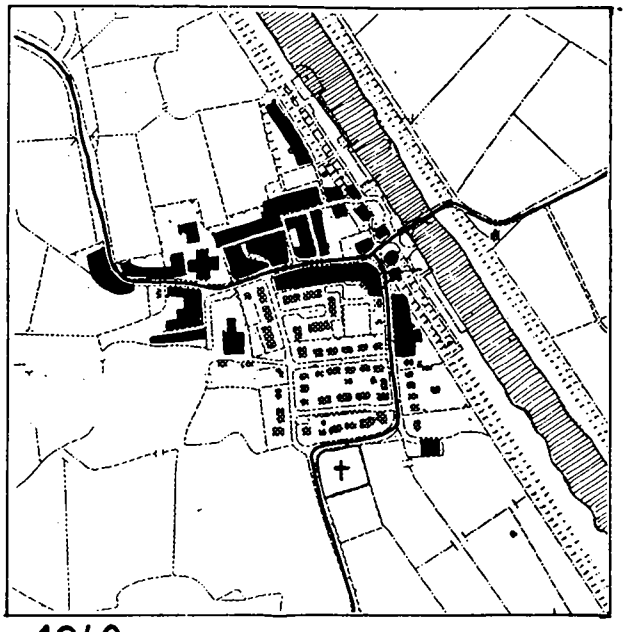

±1940

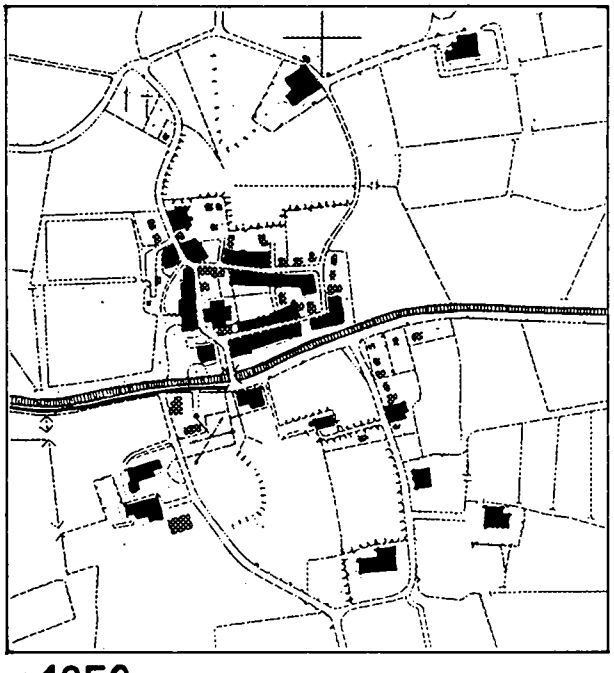

±1850

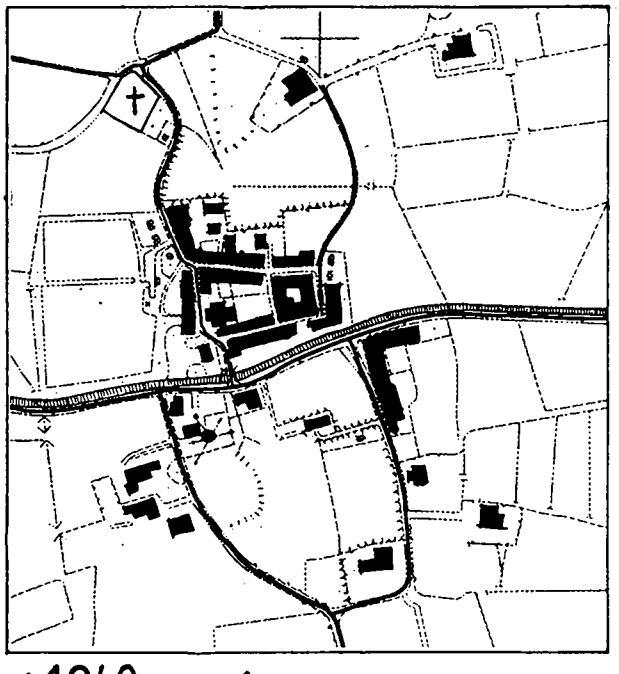

±1940

6 Inventarisatie stedebouw en bouwkunst

De inventarisatie van stedebouw en bouwkunst heeft als doel inzicht te krijgen in de stedebouwkundige ontwikkelingen die binnen de gemeente hebben plaatsgevonden en in wat er aan waardevolle structuren, complexen en objecten bewaard is gebleven.
De inventarisatie bestaat uit een stedebouwkundig veldonderzoek en een inventarisatie van de bouwkunst.

6.1 Stedebouwkundig veldonderzoek

Door middel van een stedebouwkundig veldonderzoek worden de globale bevindingen over de ontwikkelingen binnen de verschillende kernen in de gemeente geverifieerd. Wanneer er in een nederzetting in de periode 1850-1940 een noemenswaardige ruimtelijke ontwikkeling heeft plaatsgevonden wordt deze op basis van een stedebouwkundige typologie in kaart gebracht. De stedebouwkundige typologie kent een hoofdindeling naar oorspronkelijke functie en ruimtelijke opbouw. Ze onderscheidt de volgende gebieden:

1 stedelijk ingerichte gebieden
1.1 algemeen (functie: gemengd of wonen)
1.2 stedelijke villagebieden

2 niet-stedelijk ingerichte gebieden
2.1 algemeen (functie: gemengd of wonen)
2.2 tuinwijkachtige ontwikkelingen (functie: wonen)
2.3 villagebieden (functie: wonen)

3 gebieden zonder woonfunctie
3.1 industriegebieden (functie: industrie/bedrijvigheid/handel/verkeer)
3.2 groene gebieden (functie: openluchtrecreatie, begraafplaatsen etc.)

andere aanduidingen:
-lineaire ontwikkelingen (functie: gemengd of wonen)
-bestaande kern voor 1850
-gereconstrueerd gebied
-hoofdinfrastructuur

In de gemeente Ezinge heeft in de periode 1850-1940 in geen van de dorpen een vermeldenswaardige uitbreiding plaatsgevonden. Er was slechts sprake van verdichting langs het in 1850 al aanwezige stratenpatroon en/of uitbreiding langs bestaande (doorgaande) wegen. Om deze reden is toepassing van de stedebouwkundige typologie achterwege gelaten.

6.2 Inventarisatie van de bouwkunst

De inventarisatie van de bouwkunst heeft als doel de (meest) kenmerkende objecten en complexen voor de ruimtelijke, functionele en architectuur-historische ontwikkelingen in de periode 1850-1940 vast te leggen. Essentieel voor de inventarisatie is dat ze `breed' wordt uitgevoerd. Omdat er in de periode 1850-1940 erg veel gebouwd is heeft de Rijksdienst voor Monumentenzorg als uitgangspunt geformuleerd dat er bij de selectie van objecten/complexen sprake moet zijn van een "herkenbare mate van representativiteit voor de cultuurhistorische ontwikkelingen van de betreffende bouwperiode in de ruimste zin van het woord".

Om het wat overzichtelijker te maken is voor de inventarisatie in de provincie Groningen een onderscheid gemaakt tussen twee categorieën objecten/complexen:

1 die objecten/complexen die een sociaal, economisch of cultuur-historisch belang vertegenwoordigen. Binnen deze categorie vallen objecten/complexen als fabrieken, scholen, kerken, bruggen, boerderijen etc.

2 die objecten die een representatief beeld geven van de woonbebouwing in de verschillende gemeenten.

Daarnaast kan er bij beide categorieën sprake zijn van een extra, de architectonische kwaliteit betreffende, waardering.

Als algemene regel bij de selectie van deze twee categorieën bouwwerken geldt dat ze gaaf moeten zijn. Dat wil zeggen, er mogen aan het bouwwerk geen ingrepen hebben plaatsgevonden die het in zijn grondvorm hebben aangetast. (Gaaf betekent dus niet per se: goed onderhouden.) Er zijn natuurlijk uitzonderingen op de regel. Het gaat dan om voorbeelden van objecten/complexen die zeer schaars zijn in de provincie als geheel of in de gemeenten afzonderlijk. Bij dergelijke voorbeelden wordt het criterium gaafheid vervangen door dat van schaarsheid/zeldzaamheid.

Hierna volgen enkele kaartjes waarop de in de gemeente geïnventariseerde objecten met een stip staan aangegeven (een open stip wil zeggen: dit object heeft geen eigen inventarisatieformulier; het is opgenomen op het formulier van een ander object).

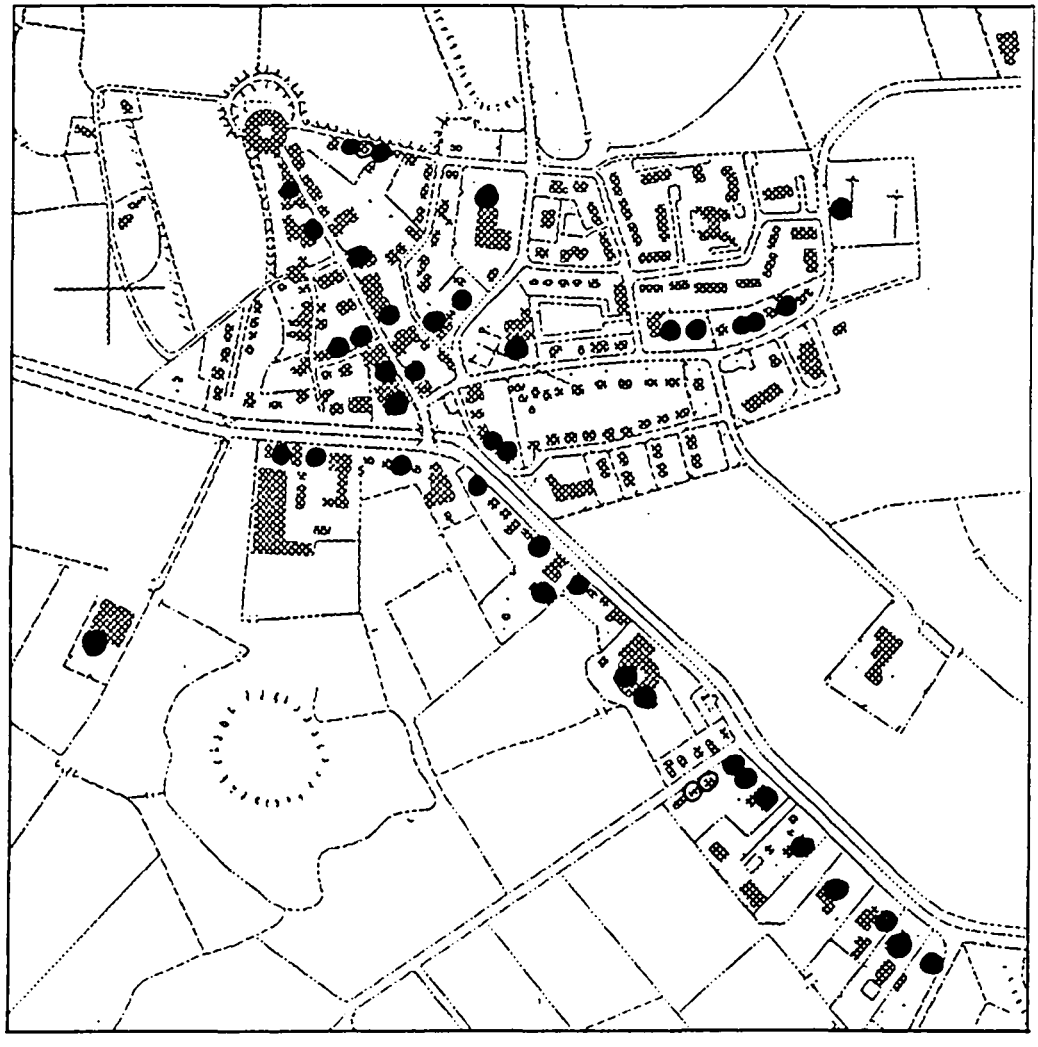

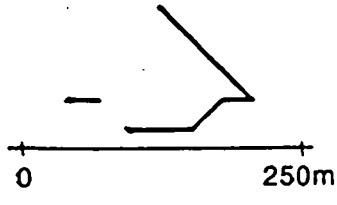

Ezinge

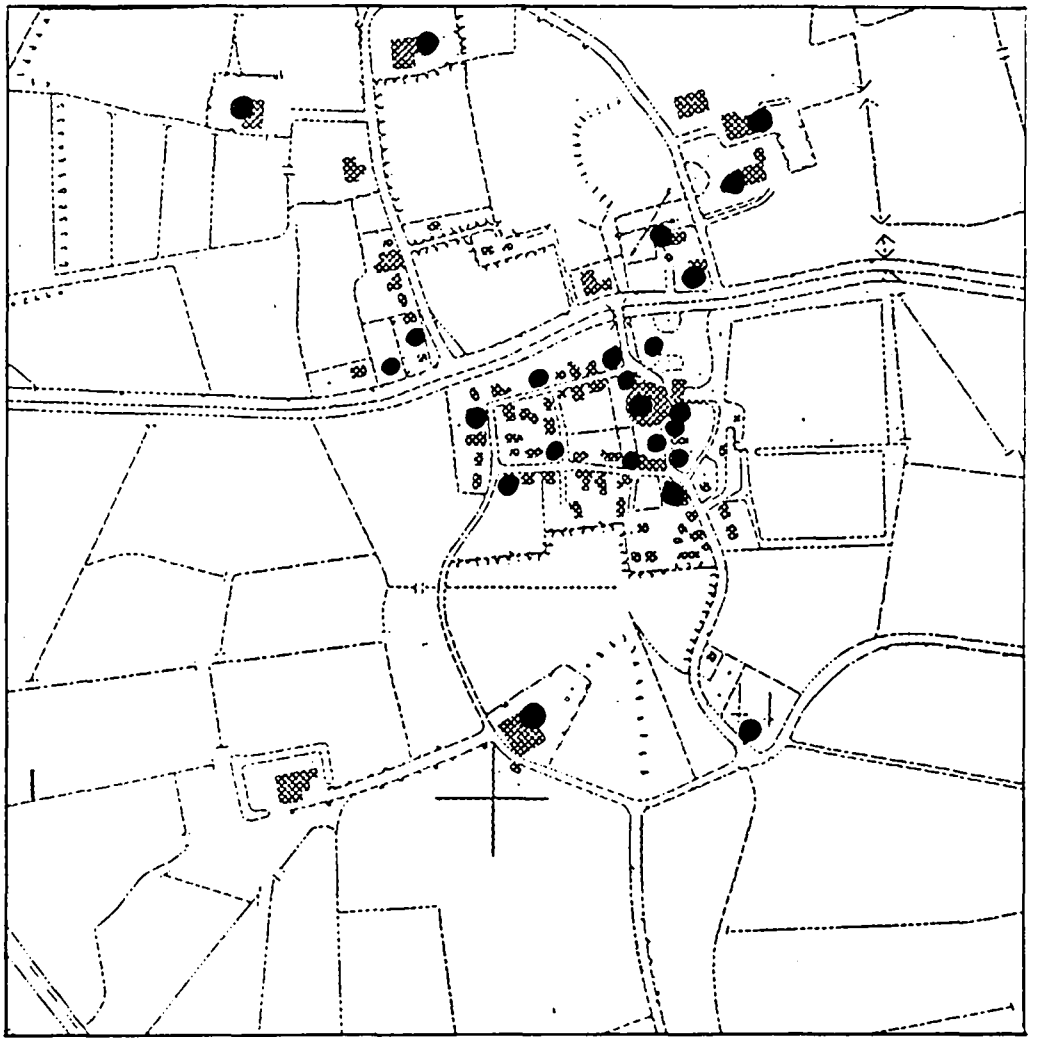

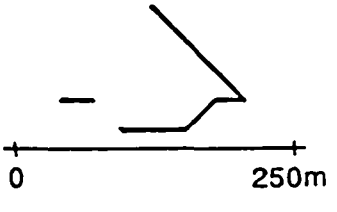

Feerwerd

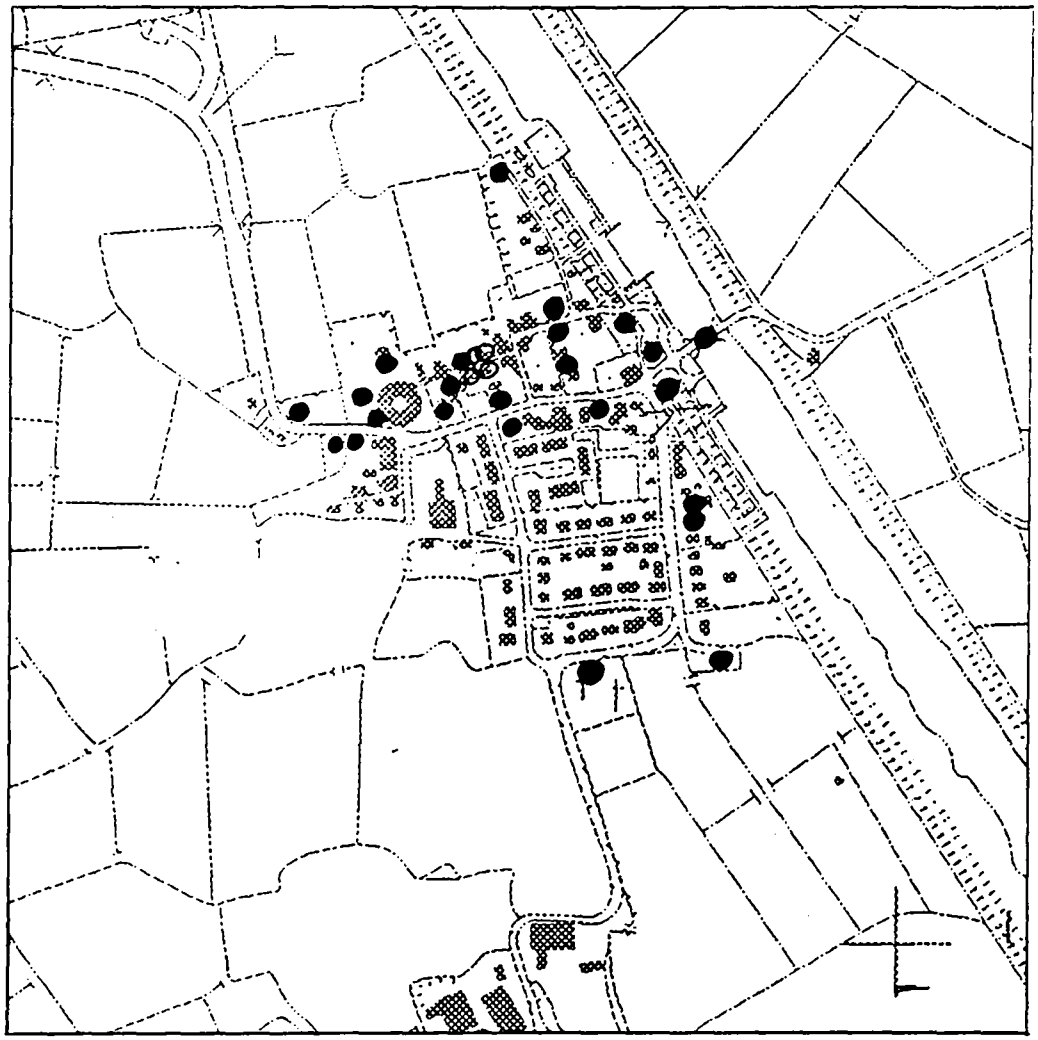

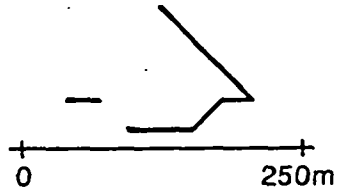

Garnwerd

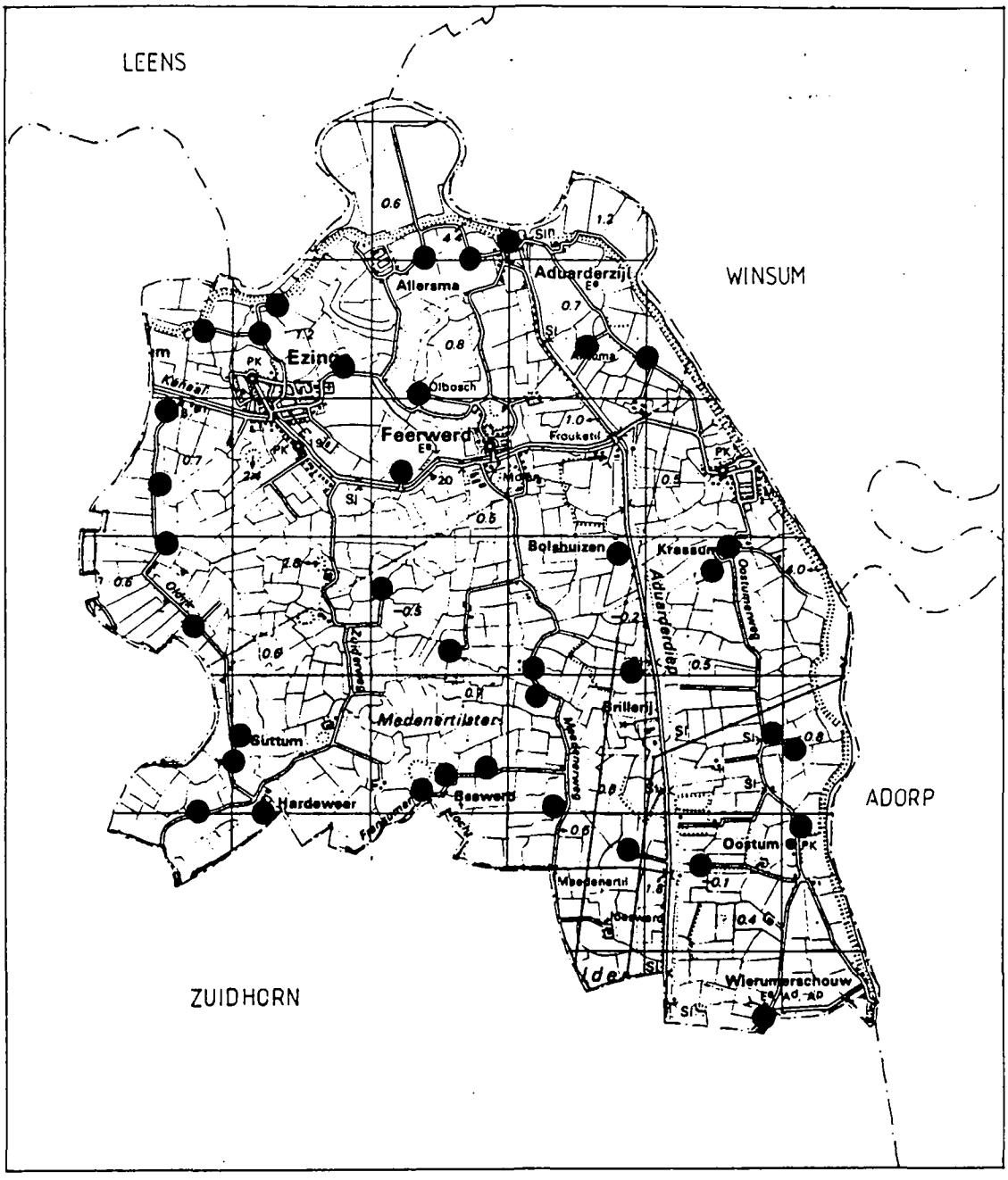

GEÏNVENTARISEERDE BOERDERI

GEMEENTE
EZINGE

0 1 2 5 KM

Literatuurlijst

- Boer, J. de, Dorpen in Groningen. Provinciale Planologische Dienst van Groningen, 1987.

- Botanie, cultuurhistorie, fysische geografie en ornithologie. Middag-Humsterland. Provinciale Planologische Dienst Groningen, 1985.

- Duinkerken, W., Ezinge, een Ommelander gemeente, 1966

- Duinkerken, W., De gemeente Ezinge, historie van vier dorpen, 1977

- Ezinge, toelichting op het besluit tot aanwijzing van Ezinge als beschermd dorpsgezicht. Rijksdienst voor de Monumentenzorg. Zeist, 1988.

- Hartsema, D. en Mollema, W. Met de boderijders naar Groningen. Bedum, 1987.

- Hofstee, E.W., Groningen van grasland naar bouwland 1750-1930. Wageningen, 1985.

- Garnwerd, toelichting op het besluit tot aanwijzing van Garnwerd als beschermd dorpsgezicht. Rijksdienst voor de Monumentenzorg. Zeist, 1988

- Lourens, P., en J. Lucassen, Lipsker op de Groninger tichelwerken. Wolters-Noordhoff/Forsten. Groningen, 1987

- Oostum, toelichting op het besluit tot aanwijzing van Oostum als beschermd dorpsgezicht. Rijksdienst voor de Monumentenzorg. Zeist, 1988

- Provinciale almanak voor Groningen 1985.

- Raamplan waterwegen provincie Groningen. Provincie Groningen, 1978.

- Roeleveld, W., The Groningen coastal area. Amsterdam, 1974.

- Schroor, M., De landelijke lijn. Kavelpatronen en lineaire elementen in het Groninger landschap, cultuurhistorisch bekeken. Provinciale Planologische Dienst van Groningen, 1987.

Kaarten

- Gemeente atlas van de provincie Groningen 1867. Kuyper, J., Leeuwarden-Hugo Suringar.

- Kaart van alle bevaarbare vaarten en kanalen in de provincie Groningen, 1:100.000

- Topografische kaart 1853, 1:50.000.

- Topografische kaart 1905, 1:25.000.

- Topografische kaart 1933, 1:25.000.